

CULTURĂ SAU CULTURI POLITICE EUROPENE ?

Conf. univ. dr. Nicolae FRIGIOIU
S.N.S.P.A., București

Abstract: *The national culture vs. the European culture is an old debate of ideas, which has become more acute from the moment when religious, cultural and political barriers were transgressed by extension and integration, thus coming up a long and substantial debate on this dichotomy. Beyond ideas, influences, taking-overs and adaptations, the European identity must be built step by step, its cultural aspect being the most difficult because of the variety of languages and idioms. Exceeding the national by supernational brings a huge pressure upon the new world which functions without its essential data being known and applied in the daily practice.*

Keywords: *national, supernational, Europeanity, multiculturalism, diversity, alterity.*

Résumé: *La culture nationale vs. la culture européenne est un ancien débat aggravé dès le moment où on a dépassé par extension et intégration des limites religieuses, culturelles et politiques, transformé dans un débat à longue durée et avec de la substance concernant cette dichotomie. Au-delà d'idées, influences, assimilations et adaptations, on doit construire l'identité européenne peu à peu, son aspect culturel étant le plus difficile à réaliser, à cause de la diversité d'idiomes et dialectes. Remplacer tout ce qui est national par le supranational constitue une immense pression sur le nouveau monde qui fonctionne sans que ses données essentielles soient bien connues et appliquées dans la pratique quotidienne.*

Mots-clé: *national, supranational, européenité, multiculturalisme, diversité, altérité*

Publicarea în 1965 a celebrei lucrări *The Civic Culture*, o Biblie în materie de cultură politică a celor doi politologi americani, Gabriel A. Almond și Sidney Verba, a declanșat o polemică aprinsă în jurul acestui concept de o parte și de alta a Atlanticului. Europeanii reproșau americanilor parti-prisul ideologic de la baza lucrării lor. Rezultat al unei vaste cercetări întreprinse pe cinci țări (S.U.A., Marea Britanie, R.F. Germania, Italia și Mexic), timp de cinci ani, pe un eșantion de o mie de subiecți din fiecare țară, concluzia lucrării este că doar valorile regimului democratic se pot materializa într-o cultură civică, participativă; prin urmare, numai în S.U.A. și Marea Britanie ar exista o astfel de cultură. Reacția violentă a politologilor europeni se bazează pe argumentul că nu există sistem politic fără o cultură politică, fie ea și rudimentară, și că sfera acestui concept poate cuprinde și alte norme și valori sociale, nu exclusiv doar cele ce aparțin regimurilor democratice. Ca urmare a acestor polemici la care au luat parte inclusiv polonezi și sovietici, în 1980 a apărut o a doua lucrare *The Civic Culture Revisited*, în care poziția politologilor europeni a avut câștig de cauză. În această comunicare vom încerca să demonstrăm:

1. că o cultură politică europeană nu se poate edifica decât pe baza raportului unitate – diversitate în cadrul unui stat federal european;
2. că edificarea unei culturi politice europene nu are șanse de izbândă dacă nu asimilează în ethosul și în nucleul ei axiologic valorile creștine;
3. că o cultură politică autentic europeană, nu poate fi decât materializarea tensiunilor esențiale din cadrul modelului ontologic european.

Pentru a răspunde la întrebarea din titlu trebuie să răspundem, în prealabil, la alte două nu mai puțin importante:

1. există o identitate europeană, ca expresie particulară a culturilor naționale care o compun, sau doar identități naționale?
2. există un “suflet european” ca expresie particulară a sintezei diverselor culturi naționale sau ca entitate mistică, transnațională? Nu există! Pentru ca să existe ar trebui ca el să fie sublimarea voinței de a trăi împreună a acestor popoare, a modului lor istoric de viață, experiențelor fundamentale și tradițiilor comune. Or, în spațiul european acțiunea devoratoare a politicului a ucis de multe ori speranța unei identități culturale comune, rezultată din contacte și dorința de cooperare în primul rând. În al doilea rând, unitatea în diversitate s-a impus ca principiu esențial al culturilor europene odată cu formarea statelor – naționale în secolul al XIX-lea. Cercurile identitare ale unui grup – familie, comunitate, națiune se manifestă mai mult prin nucleul comun de valori care le apropie și le sudează, după cum le și deosebește, față de altele. Vorbim de “sufletul slav” sau de “sufletul

românesc” ca modalități de reacție în fața vieții, dar vorbim mai frecvent de “spiritul francez” și “spiritul german” ca de o configurație simbolică în care s-au cristalizat valorile culturilor naționale. Vorbim de “spiritul european”, ca expresie a antropocentrismului, a individualismului și raționalismului, în opoziție cu “spiritul oriental”, ca expresie a demersului intuitiv, a empatiei, a unității dintre om, natură și societate.

Cultura unui popor se cristalizează încetul cu încetul pe un teren social și într-un cadru psihologic determinate; ea modelează caracteristicile acestui popor în cursul unui lung proces istoric și exercită o influență considerabilă asupra sistemului său social-politic. Prin faptul că filosofia greacă pune accentul pe opoziții și contradicții s-a dezvoltat o tradiție democratică. Datorită faptului că filosofia chineză a căutat să concilieze aceste contradicții a fost posibilă elaborarea ideologiei politice a “marii unități” care a oferit temeiul de legitimare a despotismului feudal. Este evident că această gândire “unificatoare”, bazată pe depășirea contradicțiilor, a contribuit într-o mare măsură la asigurarea unității și stabilității Chinei. În schimb, ea a favorizat conservatorismul, înăbușind individualul, formând un “popor docil”, întărind paternalismul și despotismul. Acest lucru se explică prin modelul ontologic al dualității în unitate de la baza filosofiei chineze, diferit de acela al dualismului pur de la baza filosofiei occidentale. Pentru orientali spiritul și materia sunt indisolubil legate între ele. Ele se condiționează reciproc și formează un tot unic. Pentru occidentali cele două elemente sunt independente sau nu interacționează decât foarte slab. În fond, unul privilegiază unitatea, celălalt opoziția. Filosofia orientală a perceput diferențele, dar a acordat întotdeauna prioritate unității, în timp ce filosofia occidentală a pus întotdeauna accentul pe diferențe, în detrimentul unității. Punând accentul pe dualitatea în unitate, filosofia orientală nu opune radical spiritul și materia, sacrul și profanul pe care ea le percepe în general, ca formând un Tot, numit adesea Taiji (fapt suprem) sau Dao (Tao - Cale). Această entitate este omniprezentă, ea îmbrățișează toate manifestările universului, ea cuprinde și pătrunde totul. Oricare ar fi numele pe care îl dăm acestuia – Yin și Yang, ființă și neființă, materie și spirit, cale și instrument, ordine rațională și suflu vital, filosofia orientală percepe ca cele două poluri opuse ale realității ca cele două fețe ale aceleiași medalii. În plus, ea consideră că cerul și oamenii nu sunt decât un singur întreg, că Adevărul și Binele formează un întreg etc.

Opunând spiritul lumii materiale, filosofia occidentală a făcut din acest element imaterial o forță prodigioasă, capabilă să transforme societatea și să constituie elementul motor al dezvoltării. Dimpotrivă, filosofia chineză

tradițională și, în particular, gândirea confucianistă s-a preocupat sistematic să reducă la minimum, chiar dacă ele erau foarte vii, tensiunile dintre diferitele categorii sociale. În fond, filosofia chineză se adaptează la realitate, în timp ce filosofia occidentală o transformă. Acesta este motivul pentru care Occidentul – și nu China – a dat naștere capitalismului. Se poate afirma că aceste două concepții despre lume sunt, respectiv, produsul “civilizației tăcerii”, specifice Orientului, și al “civilizației mișcării”, specifice Occidentului și că opoziția dintre aceste modele culturale va influența, probabil într-o manieră decisivă, evoluția umanității în mileniul III.

Culturile politice din Europa urmează îndeaproape traiectoria culturilor naționale în sensul că dacă nucleul lor de valori centrale nu variază, în schimb se modifică orbitele pe care circulă valorile politice de la țară la țară în funcție de condițiile istorice și economice, de psihologia grupurilor primare și mai ales de specificul proceselor de socializare. Atitudinea unui copil dintr-un cartier muncitoresc din Galați față de sistemul politic din România va fi cu totul alta decât aceea a unui fiu sau fiică de parlamentar dintr-un cartier rezidențial din București. Ca “model de atitudini individuale și de orientări față de politică manifestate în rândul membrilor unui sistem politic”¹, cultura politică oferă reperele axiologice și, totodată, stimulează transformarea credințelor empirice în convingeri.

Integrarea politică și economică a Europei, însoțită de un uriaș val de speranță pentru popoarele din Sud-estul bătrânului continent ar putea să se blocheze într-o structură birocratică sau, și mai rău, neocolonială dacă energiile spirituale nu îi vor unificate și orientate spre un ideal comun. Având în vedere diversitatea istorică a culturilor europene, care vor fi acele valori ale culturilor naționale care să constituie țesătura acestor idealuri comune. Ținând seama de personalitatea accentuată a acestor culturi, cum va opera raportul unitate-diversitate în selecția acelor valori naționale reprezentative pentru spiritualitatea și proiectul unificării europene? Aceste valori s-ar putea articula într-un sistem cultural unic numai pe baza liniilor de forță și structurilor spiritualității europene întâlnite, în proporții diferite, în fiecare dintre culturile vechiului continent. De exemplu, cum vor conviețui într-un spațiu unificat al statului federal european valorile social-democrației, neoliberalismului și neoconservatorismului, având în vedere că fiecare dintre aceste mari doctrine consideră proiectul lor de schimbare societală ca fiind superior celorlalte? Va suporta spațiul nordic și cel germanic implementarea

¹ Almond, Gabriel A., Bingham Powell Jr., G., *Comparative Politics. A development of Approach*, Boston, Viley and Co., 1966, p. 50.

paradigmei anglo-saxone a liberalismului, fetișizată, în ultimul timp, având în vedere etica responsabilității și matricea corporatistă a social-democrațiilor din acest spațiu? Sau: cât timp va fi necesar pentru ca valorile culturii economice din spațiul protestant să poată fi implementate în spațiul răsăritean european: austeritate, cinste, efort, perseverență, modestie etc. Nu cumva conflictul dintre concurența liberală, austeritatea neoconservatorilor și solidaritatea social-democrată va produce traumatisme ale excluderii, rupturi ale inegalității care vor pune sub semnul întrebării înseși bazele umanismului european și valabilitatea proiectului? Filosofia greacă, creștinismul, goticul, Reforma și dreptul roman, Renașterea, Iluminismul, Romantismul și filosofia germană sunt câteva din datele de fond ale spiritualității europene, care i-au fixat un contur inconfundabil în istoria culturii universale. Cultul statului, egalitatea, noțiunea de cetățean, de proprietate și personalitate umană, primele valori ale democrației și filozofiei politice sunt darurile cele mai de preț pe care gândirea antică le-a lăsat moștenire Europei moderne și medievale. Datorită iradierii acestui model în lumea întreagă, datorită forței și profunzimii ideilor sale, termenul de europocentrism, în ciuda conotațiilor sale negative, stă mărturie rolului de prim rang jucat de Europa în crearea ideilor și valorilor politice. Creștinismul va prelua multe din categoriile și formele gândirii antice păgâne pe care le va adapta la spiritul său. Punând în centrul concepției sale despre lume și viață omul și mântuirea sa, creștinismul va prelua și dezvolta valorile umanismului antic păgân proiectându-le într-un spațiu metafizic și transcendent unde categoria de persoană o va înlocui pe cea de individ. În creștinism omul va beneficia de un **dublu registru ontologic**: de individ și persoană în același timp. Ca individ, el aparține Cetății terestre: ca persoană esența sa este aceea de ființă tantrică (îndumnezeită) care aspiră spre Viața de Apoi, spre apropierea de Ființa perfectă care este Dumnezeu. Această tendință spre autodepășire, pe plan moral și spiritual, prin asceză și umilință, prin mortificarea trupului, nu mai are nimic de-a face cu idealul vechiului grec de păstrare a măsurii în toate.

După creștinarea popoarelor migratoare și a slavilor din sud-estul Europei se poate vorbi de configurarea unei culturi europene în care prevalente erau valorile religioase. Ponderea acestor valori va influența și raportul dintre religie și politică, indiferent de hegemonia momentană a uneia din cele două instituții: Statul și Biserica pe scena vieții politice.

Cultura politică europeană a Evului Mediu va impregna până la sașietate, cu spirit religios, valorile vieții cotidiene. În această privință, cultura goticului este o mărturie reprezentativă: mobilizarea resurselor materiale pentru construcția catedralelor, continuitatea efortului pe durata a o

sută - o sută cincizeci de ani, până la finalizarea construcțiilor sunt o dovadă a autenticității actului de credință. Un argument în plus al existenței unei culturi politice europene în Evul Mediu, bazată pe prevalența factorului religios, este primul proiect de unificare europeană, lansat de Biserică, în timpul lui Carol cel Mare (768- 814) sub forma unei *res publica* cristiana, după modelul Sfântului Imperiu Romano-German.

Redescoperirea Antichității și dorința de emulație cu modelele sale în spațiul cultural și politic al Renașterii vor deveni factori propulsivi în dezvoltarea culturii politice europene. Renașterea va realiza o sinteză între gândirea politică a Evului Mediu și filosofia greacă. Sub influența Revelației, comunitatea politică va căpăta la Toma din Aquino, Dante, Marsilio da Padova o finalitate etică, în spiritul valorilor creștine. Ontologia greacă conferise acestei comunități un caracter natural, ca expresie a structurii raționale a existenței. Filosofia lui Platon și Aristotel va face din stat cheia de boltă a politicului, structura de bază a Cetății. Statul are caracter natural pentru că instituțiile și valorile sale trebuie să fie expresia necesității unei vieți comunitare armonioase. Obsesia vechilor greci și romani de a realiza sinteza dintre cea mai bună formă de guvernământ și cel mai bun cetățean străbate ca un fir roșu gândirea politică europeană până în secolul al XIX-lea, începând cu teoriile contractualiste și teoriile suveranității.

Un alt moment constitutiv în formarea unei culturi politice europene îl constituie **iluminismul** (1750- 1820- 30 în Europa de sud-est). În spațiul dintre Renaștere –secolul XVIII- european are loc laicizarea și uniformizarea valorilor ca și repartitia lor geografică pe întregul continent. Paradigma gândirii renaștentiste capătă în Iluminism deplina ei confirmare. Ideea că stă în puterea omului de a stăpâni natura în folosul său și de a crea o lume mai bună în acord cu drepturile și aspirațiile sale se regăsește fericit în formula umanismului antropocentric renaștentist exprimată sugestiv de Pico della Mirandola: Omul ca „Prinț încoronat al naturii ”, și ca „apoteoză a creației”. Rațiunea devine organul suprem al cunoașterii și este idolatrizată, ridicată la rang de „lege universală”. Esența omului este una rațională: procesând datele externe cu ajutorul rațiunii are loc o implozie, o „ luminare” axiologică a personalității care îi restructurează datele de fond ale naturii sale. Toată lumea vorbește de „luminata Europă”; marii monarhi ai Europei se întrec spre a avea la curțile lor, drept sfinctici, pe celebrii enciclopediști francezi: Voltaire, Diderot, d’Alembert.

Această tensiune, această falie de la baza culturii europene între religios și laic va continua să se adâncească în romantism, între diverse ramuri naționale ale acestui curent. Pe de o parte, romantismul conservator

anglo-saxon cultivă tradițiile folclorice, inspirația mitologică și istorică, contribuind la afirmarea specificului național. Pe de altă parte, romantismul francez este contestat, cultivând marile teme social-politice preluate din ideile Revoluției Franceze. Romantismul nordic este religios și monarhist în esența sa, romantismul francez este ateist și republican în forma sa. El luptă pentru alungarea tiranilor și instaurarea democrației, mai exact, a demofiliei. Romantismul german face din istorie și din realitatea națională o sursă de inspirație; romantismul francez face din ideile modernismului politic temele sale preferate. Această unitate în diversitate va sta la baza exploziei culturale europene de mai târziu și va servi de fundament al panteonului său artistic, filosofic și științific ca și al sintezei dintre antic și modern, dintre cel greco-latin și germanic.

Crearea unei culturi politice europene pune deja în prim plan raporturile dintre politic și cultural în cadrul proiectului de realizare a comunității politice europene. Cum să construim o cultură politică europeană pe baza unui proiect și într-o perioadă de timp extrem de scurtă, atâta vreme cât culturile naționale din cadrul bătrânului continent au ajuns la afirmarea conștiinței de sine după sute sau poate mii de ani de evoluție organică a formelor spirituale.

Însuși proiectul politic este de-abia la început și filosofia lui nu este lipsită de căutări contradictorii, de eșecuri, de „rateuri”, ceea ce evocă o perioadă îndelungată. În plus, ideea de comunitate evocă altceva decât ideea de „Piață Comună” sau de „Uniune europeană”: „Noțiunea de comunitate implică mai mult decât schimburi materiale: o viziune despre lume; adeziunea la valori chiar punerea în aplicare a unui proiect de ansamblu. S-ar putea spune același lucru despre „uniune” care trădează o conotație voluntaristă, un implicit mai mult decât politic.”¹

S-a afirmat, și nu fără temei, că o cultură politică europeană nu se poate naște decât din interacțiunile și contactele diferitelor culturi naționale. Având în vedere acest joc al identităților complexe și se pun trei întrebări: 1. cum va arăta configurația noii culturi rezultată din acest proces istoric; 2. nu cumva aceste contacte și interacțiuni ascund existența aculturației și multiculturalismului care impun relații de subordonare și hegemonia unor culturi asupra altora; 3. nu cumva acest proces al influențelor, „voluntarist și concertat”, cunoaște la ora actuală un singur sens, de la culturile superioare la cele „mai puțin” superioare din sud-estul Europei ceea ce reface relația fatală

¹ Abélès, Marc, "La Communauté Européenne: une perspective anthropologique" in *Social Anthropology*, nr. 4 (1), 1996, p. 33-45.

de dependență Centru-Periferie, unde Centrul elaborează paradigmele și are inițiativa schimbării, iar Periferia, orbită de strălucirea modelului cultural al Centrului, le urmează necondiționat?

Edificarea unei culturi politice europene este funcția de edificare a comunității politice europene. O a doua mare problemă este cum să conservăm identitatea culturilor într-un spațiu politic supranațional, dacă viitoarea formă de stat a comunității europene va fi una federală. În condițiile în care procesul unificării europene este departe de a se fi încheiat, problema identității culturale și a relațiilor dintre culturi urmează să fie cu necesitate abordată. „Or, a vorbi de multiculturalism presupune nu numai un principiu de închidere în comunitate, dar în aceeași măsură și recunoașterea și vizibilitatea principiilor de individualitate a culturilor”¹. Problema multiculturalismului se complică însă datorită globalizării economiei mondiale și a influenței culturii de masă, ceea ce pune din nou în lumină rolul identităților culturale în cadrul raporturilor dintre statul național și viitoarea formă politică *supranațională*. În statele cu organizare federală, multiculturalismul s-a dezvoltat în interiorul unui stat național cu o istorie și tradiții comune, cu omogenitate etnică, reflectată în cultura oficială (S.U.A, Germania, Brazilia). Dar în țări ca Belgia, Elveția cum trebuie să se organizeze relațiile dintre culturi pentru a se conserva identitatea lor în cadrul unei culturi europene, de vreme ce asistăm la respingerea violentă a unor modele culturale pe motiv că ar fi gestat apariția totalitarismelor.

O altă pistă, pentru păstrarea raportului unitate în diversitate în cadrul elaborării unei culturi europene ar fi omologarea unui spațiu cultural și politic comun după modelul euroregiunilor. Ceea ce face diferența dintre regiuni sunt tradițiile culturale și istorice în cadrul unei culturi naționale. Dacă ele constituie rezervoarele multiculturalismului în cadrul unei culturi naționale, diferențele dintre ele sunt prea accentuate pentru a mai putea fi un principiu în cadrul spațiului public supranațional. Contrar a ceea ce s-a avansat cu privire la euroregiuni, noi credem că acesta ar avea șanse de reușită numai dacă se construiește tot în perspectiva raportului unitate-diversitate, ceea ce înseamnă o revenire la datul inițial. Când vorbim de construcția spațiului cultural și politic european într-o perspectivă inevitabil transnațională avem în vedere, în primul rând, dificultatea proiectului politic care depășește ca miză și semnificație proiectul euroregiunilor.

¹Wolton, Dominique, "La communication et l'Europe. Du multiculturalisme à la cohabitation culturelle" in *Quelle identité pour l'Europe?*

Crearea unei culturi politice europene fără a examina raporturile complexe dintre puterea temporală și puterea spirituală, dintre Stat și Biserică este un nonsens. Indiferent de incidența vectorului religios asupra vieții politice, de forța de influență directă sau mediată asupra politicului din partea celor trei Biserici creștine surori: ortodoxismul, catolicismul și protestantismul, un lucru este clar și absolut clar: apariția creștinismului a produs o mutație profundă în sistemul valorilor politice, îmbogățind, prin proiecția lor în transcendent, dimensiunile lor morale și sociale. Or, Reforma mai întâi, apoi apariția celorlalte culte, nu au produs rupturi dramatice în omogenitatea spiritualității creștine a Europei moderne, pentru că toate au avut la origine căutarea sinceră a lui Dumnezeu, după rătăcirea unora dintre slujitorii Săi. Oricât de seducătoare ar fi, teoria lui Max Weber nu poate explica, printr-o singură variabilă, geneza capitalismului, deși ea scoate puternic în evidență raporturile dintre etica protestantă și spiritul capitalismului prin dogma Predestinării.

Se trece prea ușor peste contribuția Republicilor italiene la dezvoltarea capitalismului, după cum în literatura de specialitate nu s-a insistat îndeajuns asupra rolului pe care valorile creștine precum : austeritatea, pioșenia, economisirea l-au avut în nașterea unei mari națiuni : S.U.A. Acestea au devenit principii constitutive în cele 13 colonii americane; împreună cu principiile liberalismului clasic ele au asigurat victoria coloniilor împotriva metropolei.

În această ordine de idei este de neînțeles tăcerea din documentele UE față de valorile religioase cu atât mai mult cu cât recrudescența fenomenului religios la nivelul mondial arată nevoia unui nou cadru de devoțiune și transcendență la începutul mileniului III.

Bibliografie selectivă:

1. Abélès, Marc, "La Communauté Européenne: une perspective anthropologique" in *Social Anthropology*, nr. 4 (1), 1996.
2. Almond, Gabriel A., Bingham Powell Jr., G., *Comparative Politics. A development of Approach*, Boston, Viley and Co., 1966.
3. Wolton, Dominique, "La communication et l'Europe. Du multiculturalisme à la cohabitation culturelle" in *Quelle identité pour l'Europe ?*